

Földrajzinév-kutatásunk helyzete és feladatai

1. Az 1969-beli II. Névtudományi Konferencia előadásaiból összeállított kötet ismertetésében (Nyr. XCV, 212—9) elmondtam, hogy úgy látszik, a magyar névkutatás fejlődésére a 11 éves ciklusok jellemzők. Nem tartom véletlennek, hogy a némi proféciát is tartalmazó megállapítás e mostani rendezvény megnyitásával ismét teljesült. A tudományág felszabadulás utáni történetében megalapozó jelentősége volt két helyneves dolgozat megjelenésének. LŐRINCZE LAJOS Földrajzi neveink élete (Bp. 1947. A magyar táj- és népismeret könyvtára 9. sz.) című füzetében elméleti alapvetést adott az önelvű helynévkutatásnak, meghatározván a földrajzi nevek kutatásának célját, kitzúvén a névélettani vizsgálat határait, megállapítván a legfontosabb kategóriákat és megjelölvén a leíró névtan alapvető módszeres eljárását. BENKŐ LORÁND A Nyárádmente földrajzi nevei (Bp. 1947. MNyTK. 74. sz.) című dolgozatában egy kisebb tájegység jelenkori és a hozzáférhető történeti névanyagán adott mintát a szinkronia és a diakronia ötvözésére. Az alkalmazott rendszer áttekinthetősége és megokoltsága napjainkig átvételére és követésére csábítja kutatóinkat. A helynevek változástípusainak feltárásával pedig a diakroniának a földrajzinév-kutatásban való alkalmazására mutatott követhető és továbbgondolandó példát.

A felszabadulás után a tudománypolitika hosszú ideig nem nézte jó szemmel a helynévkutatást; a névtan — tudomásom szerint — nem került ugyan feltevéstára, a tájékozatlanságból és az igazságtalan ítélkezésből táplálkozó gyanakvás azonban visszafogta a vállalkozói kedvet és bátorságot. KÁZMÉR MIKLÓS az 1945 és 1955 közötti földrajzinév-kutatásról írt szemléjében (MNy. LII, 238—55) mindössze öt nagyobb terjedelmű helynévgyűjtésről számolhatott be (közülük is négy az erdélyi iskola képviselőitől származott), s a korábban említett műveket nem számítva az elméleti kutatás csaknem teljes pangásáról szólhatott. A nyelvtörténeti és településtörténeti érdekű névtan, amelynek e szakaszban KNIEZSA ISTVÁN, BÁRCZI GÉZA és PAIS DEZSŐ voltak a kiemelkedő egyéniségei, mégis biztosítja a kontinuitást a felszabadulás előtti és a mai tulajdonnév-kutatás között.

Az önelvű névtan két alapvető művének megjelenése után 11 év telt el, hogy névkutatásunkban is bekövetkezzen — amint SEBESTYÉN ÁRPÁD (MNy. XII, 37) mondja — a „fordulat éve”. 1958-ban a Magyar Nyelvtudományi Társaság megrendezte az első országos névtani konferenciát. Az ennek nyomán fellángolt munkakedvet mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az újabb 10 évről készült KÁZMÉR-bibliográfia több mint 24 nyomtatott oldal terjedelmet foglal el sűrített és tömör előadásban, szemben a megelőző szakasz terjedősebb, részletezőbb tartalmú 17 oldalával.

A második névtudományi konferencia 1969-ben a névtan színházának díszelőadása volt; a hatalmas szereplőgárdának és statisztériának felvonulása, a társadalom figyelme, a napilapok és a rádió jelenléte sokunkban keltette ezt a hi-

tet, hogy hazánkban is megtörtént végre a névtan státuszának elismerése, várható tudománypolitikai háttérének tisztázása, és kijelöltetik a tudományos munkamegosztásban való részesedése. A konferencián BENKŐ LORÁND előadása (vö. NytudÉrt. 70. sz. 7—16) foglalkozott a helyzetelemzéssel, s megállapításait, feladatmegjelöléseit igazolták a tanácskozás eseményei és a felszólalásokból összeállított kötet is. Az 1969-től eltelt 11 év alatt néhány esetben kísérlet, próbálkozás történt a legégetőbbnek látszó gondok megoldására, az időszak alatt kimagasló értékű alkotások is születtek, ma mégsem mondhatunk mást — s ez, gondolom, nem csupán a helynévkutatás tekintetében van így —, mint hogy a Benkő Loránd említette és a konferencia szemléltette problémák többsége mind a mai napig megmaradt. A tudományág története a sinusgörbe egyenletes hullámszámát követi, amelyben az emelkedő szakaszokat eső periódusok váltják, s a hullámhegyek és hullámvölgyek egymásutánja matematikai törvényszerűségnek hat.

Távol áll tőlem, hogy a mai magyar helynévkutatás helyzete láttán „panaszkodó, elsírató kicsengésű” (vö. BENKŐ: i. h. 9) hangokat üssek meg, feltétlenül szükségesnek tartom azonban a problémáinkkal való őszinte szembenézést. Ennek elmulasztása ugyanis két szempontból is rendkívül káros: a körülmények visszahúzó hatásának fel nem ismerése vagy elkendőzése egyrészt a kétségtelen eredmények nagyságát csökkenti, és az értékbeli kiegyenlítetttség méltatlan és megtévesztő hatását kelti, másrészt lehetőséget ad az altató, a magunkat altató önelégültségre. Márpedig a helynévkutatás státuszának rendezését nem várhatjuk külső tényezők ajándékaként: a működéshez szükséges szervezeti kereteket a földrajzinév-kutatás fontosságának jelentős művekben és az irántuk megnyilvánult társadalmi igényben való dokumentálásával kell kikényszerítenünk; a tudományág nemzetközi sodrásában való jelenléttel, az előrejutás medrét is alakító bátorsággal kell felszámolni elszigeteltségünket; egyszerre kell foglalkozni önmagunk és a névtanos utánpótlás képzésének megvalósításával, állandó készenlétben az élet törvénye és a kényszerű pályakorrekciók következtében előálló személyi veszteségek pótlására; a feladatokra való rátalálás tétovasága és ötletszerűsége helyett a sajátos problémák kitűzésével és megoldásuk szervezésével kell építkeznie tudományágunknak.

2. Előadásom címében a *helynévkutatás* helyett a *földrajzinév-kutatás* műszót használom. Mindannyian tudjuk, hogy a *földrajzi név* terminus technicus LÖRINCZE LAJOS említett műve nyomán terjedt el, és mintegy negyedszázadig szinte teljesen háttérbe szorította a korábban majdnem egyeduralkodó *helynév* műszót. A második névtani konferencián tört meg a varázs: KÁLMÁN BÉLA előadása címébe a *helynév* szót választotta (Amerikai magyar *helynevek*: NytudÉrt. 70. sz. 42—5), GYÖRFFY GYÖRGY előadásának csaknem a felét (uo. 196—8) a *helynév* védelmében és visszaállításáért mondta el, ezt pártolták a konferencia kötetét összeállító szerkesztők is, amikor az I. szekció előadásait a „Magyar *helynevek*” cím alá vonták, a többi szerző ellenben a *földrajzi név* műszót használta.

A *helynév* feltámasztásáról régebben elítélőleg nyilatkoztam: „Nem tudom, érdemes-e most megbontani a 22 év alatt (ti. 1947-től 1969-ig tartó) szinte tökéletes egységet a *földrajzi név* műszó használatában. Igaz, hogy a *helynév* rövidebb, de a *földrajzi név* általánosabb jelentésű, s megalkotójának, Lörinczének éppen az volt a célja, hogy az összes földrajzinév-fajtára illő általános elnevezést találjon. 22 év gyakorlata bizonyítja, hogy sikerült a választás” (Nyr. XCV,

218). Ma már nem tartom követhetőnek magam sem a kérdés e módon való leegyszerűsítését. Az utóbbi időben többször is szembetalálkoztam azzal, hogy valamikor túlbecsültem a *földrajzi név* elterjedtségét, ismertségét: a közhasználatban, a kívülállók körében is gyakori a *helynév*, napilapjaink még *földrajzi helynevekről* is írnak, nem beszélve azokról az utólag humorosnak tartható esetekről, amikor a magyar nyelv hete rendezvényei során a cím következtében földrajz szakos tanárok továbbképzéseként szervezték meg előadásainkat, legvégül pedig csak nagyon félve merem elmondani azt a félreértést — nehogy a szerénytelenség vádjá érjen —, amelyben a minap még szűkebb hazámban, Nyíregyházán is hivatalos fórumon erős nagyítással mint „kiváló földrajzkutató” tiszteltetett meg csekélységem. Azt is látnunk kell, hogy a *földrajzi név* és származékai meglehetősen nehézkesek; még nyelvész kollegák és szakfolyóirataink szerkesztői is tanácstalankodnak, hogy alkalmazzák-e avagy ne a mozgószabályt a következőféle származékok (szerkezetek?!) írásában: földrajzinévgyűjtés vagy földrajzi névgyűjtés, földrajzinév-kutatás vagy földrajzi névkutatás, földrajzinév-magyarázat vagy földrajzi névmagyarázat. Ezzel kapcsolatban természetesen nem lehet más az álláspontunk, mint hogy e származékok írásában helyesírási rendszerünk logikáját kell követnünk, a mozgószabályt kell alkalmaznunk.

Nem foglalhatok azonban állást a *helynév* műszó kizárólagos használata mellett sem. Nagyon rokonszenves a rövidsége, tetszik a vitalításra való készsége és a származékok létrehozására való alkalmassága, zavar azonban a *helység-név*-vel való paronimiája, no meg a *földrajzi nevet* továbbra is összefoglaló és általánosabb, pontosabb jelentésűnek tartom. Kétségtelenül igaza van SZABÓ T. ATTILÁNAK, amikor a következőket mondja: „ne változtassanak meg már kialakult műszókat csak azért, mert az jobban kifejezi a lényegét. Az efféle végig nem gondolt változtatásoknak sokszor nem éppen előnyös következményei vannak” (NÉ. 2. sz. 33). Ennek a véleménynek az érvényét azonban ki kell terjeszteni a *helynév* műszón kívül a *földrajzi név*-re is: a mai névtudományban ez is legalább annyira bevett tudományos műszó, mint a *helynév*. Nyilvánvalóan arány- és iránytévesztésnek kell tartanunk, ha tényleges feladataink vállalása helyett túl sok energiát koncentrálnunk e szinonímia megszüntetésére.

Végül azért is szükségesnek látom mindkét műszó megtartását, mert stilisztikai, eufonetikai értéke van a közülük való választás lehetőségének, s a stílus változatossága és jó hangzása nem lehet mellékes szempontja névtani művelkedésünknek sem. Maga a nyelvészet is ősidők óta a történeti aspektusú tudományok közé tartozik, és — reméljük — karakterét a jövőben is ez a hovatarozás fogja meghatározni. Kliónak, a történetírás ihletőjének pedig — tudjuk jól — helye volt a múzsák karában. Talleyrand célját tehát a mononimákból és monozémákból álló nyelv létrehozására a névtani tudományos nyelvben is kivetetlennek és fölöslegesnek látom.

3. A helynévkutatás mint diszciplína helyének a tudományok sorában való kijelölése körül évtizedek óta csapnak össze a vélemények. Köztük higgadt érvelések és elfogult deklarációk egyaránt előfordulnak, egyesek meggondolkodtató tényekkel erősítik állásfoglalásukat, mások kijelentései pedig megmaradnak a hatáskeltés szintjén. A különbözőképpen megfogalmazott nézetek három nyalábba köthetők.

A legrégebbinek tartható felfogás a földrajzinév-kutatást (a névtan egyéb-területeivel együtt) nyelv tudományi ágazatnak tekinti. Nemrég-

ben igen határozottan BENKŐ LORÁND indokolta meg azt a besorolást: „a névtan alapvetően nyelvtudományi diszciplína, hiszen tárgya: a név nyelvi elem, következésképpen problematikájának megközelítéséhez mindenekelőtt a nyelvtudomány elveinek és módszereinek az alkalmazása szükséges. Más kérdés természetesen, hogy a névtan a tudományok komplexitásának igen sok elemét hordozza magában: műveléséhez számos más tudományág ismeretanyagának bevonása is szükségeltetik, és eredményei számos más tudományág számára is hasznosíthatók.” (NytudÉrt. 70. sz. 7.)

A másik véleménycsoport a helynévkutatást (legalábbis annak a történeti helynevekkel foglalkozó részterületeit) a történettudomány, közelebbről a településtörténet illetékességébe utalja. GYÖRFFY GYÖRGY erre vonatkozólag a következőket szögezte le: „A történeti helynévanyag feltárása elsősorban történész-feladat, azoké, akik kiadják az okleveleket és elbeszélő forrásokat, akik jegyzetelik a tulajdonneveket, és akik ezek alapján történeti helynévtárakat, történeti földrajzi vagy településtörténeti monográfiákat írnak.” Majd így folytatja: „A nyelvész számára a helynév... és a személynév — együttesen tulajdonnév — a szókincs része, s mint ilyen, csak akkor válik teljes értékű vizsgálat tárgyává, ha értelmezhető, megfejtendő. Az értelmezett tulajdonnév hangtani és alaktani kutatás tárgyát képezheti. Egy történész viszont helynevekkel... akkor is operálhat, ha etimológiáját nem ismeri. Mindamellet a két tudomány legalábbis egyenrangúan veszi ki részét e vizsgálatból.” (TörtSzle. 1972, 31.)

A harmadik álláspont a helynévkutatásnak mint a névtan részének önálló voltát, az előző két tudományágtól való különállását hangsúlyozza. Hadd idézzem ehhez HAJDÚ MIHÁLY kijelentését: „ma már határozottan állíthatjuk, hogy a névtudomány önálló tudományág, s az a feladata, hogy éppen úgy, mint a történettudomány, néprajztudomány, szociológia, nyelvtudomány stb. a nép múltjáról, jelenéről, életének, szokásainak változásairól adjon képet, s ezzel kapcsolatban a saját maga által feltett kérdésekre keressen választ” (Magyar becézőnevek 1770—1970. Bp. 1974. 17).

Konferenciánk résztvevői számára nem lehet kétséges, hogy az önmagát névtanosi valló és eddig munkássága zömét a tulajdonnév-kutatás körében végző előadónak — némi megszorítással és korrekcióval, továbbá anélkül, hogy be ne látna a másik két nézet igazának egy részét — melyik álláspont a legrokonszenvesebb. Joggal várják el azonban, hogy miután így kinyilvánította pártolását, a saját érveivel is támogassa meg az állásfoglalást.

Előjáróban hadd utaljak arra, hogy egy tudományág önállóságáról a pontosan körülhatárolt tárgy és vizsgálati cél, az alkalmazott módszerek és a sajátos kategóriarendszer alapján szoktunk dönten; ha tehát a helynévkutatás körében fölismerhetjük ezeket a feltételeket, nem lehet tőle az önálló tudományág rangját megtagadni.

Ismétlésképpen emlékeztetni szeretnék arra, hogy a helynévkutatás tárgya a földrajzi név, célja pedig tulajdonképpen a névadás és névhasználat, azaz a névélettani helyzet tényezőinek és a közöttük levő lehetséges kapcsolatoknak és módosulásainak vizsgálata. (Vö. LŐRINCZE i. m. 3—6; MEZŐ: MNyj. XVI, 56—8; BALOGH LÁSZLÓ: Nyr. XCV, 158—61; UÓ.: NyK. LXXIV, 407—18.) A földrajzi nevek keletkezéséhez két tényező egyidejű megléte szükséges: jelen kell lennie az embernek mint elnevezőnek és a tájnak mint elnevezendőnek. Az ember a világban való könnyebb eligazodás, a tájékozódás megkönnyítésére alkot helyneveket és csak ő teremt ilyeneket, továbbá csak

meglevő, legalább az ember tudatában meglevő tájrészek (objektumok) kapnak megnevezéseket. Ezzel azonban még nem merítettük ki a névadás szintjének tényezőit. A név ugyanis a teljes objektumot sohasem fejezheti ki — lévén a név szimbólum, éppen úgy, mint a többi szó —, hanem úgy jön létre, hogy az ember maga előtt látja a táj bizonyos részét, felidézi a hozzá fűződő emlékeit, képzeit, megállapítja sajátosságait, s a számára legszembevetőbb, a szomszédos objektumoktól ezt elkülönítő tulajdonságot (ezt az objektumhoz tapadó 4. tényezőt névadónak vagy elnevezési alapnak hívjuk) saját nyelvisége alapján (ezt az emberhez tapadó 5. tényezőt nyelvi alapnak nevezzük) tulajdonnévbe foglalja.

A névadási szituáció tényezői közül a nyelvészt mindenekelőtt a név érdekli: nyelvi eredete, alakja-szerkezete, a nyelv egyéb elemeihez való viszonya, a történész pedig főleg az objektumot kutatja: keletkezését, funkcióját, változásait stb. Ehhez idéznem kell KNIEZSA ISTVÁN véleményét: „a nyelvészet és a településtörténet szempontjai a helynévkutatásnál egyáltalában nem azonosak. Míg a nyelvész szempontjából teljesen közömbös, hogy pl. egy magyar név egy nagy folyót, helységet vagy csupán egy jelentéktelen határrészt jelöl-e, mert őt csak a név *nyelvi* alakja érdekli, e körülmények a településtörténész számára a legnagyobb fontossággal bírnak.” (Magyarok és románok. I, 115.) Az emberre, az elnevezőre mind a két tudományág kíváncsi: a nyelvész azért, mert a nevet, a történész pedig, mert az objektumot ő hozta létre, ő tartotta fenn, változásait vagy ő idézte elő, vagy ő szenvedte meg. Ezzel szemben az önelvű helynévtan a névadási szituáció egyetlen tényezőjét sem részesítheti előnyben a többi tényező rovására, hanem mind a háromra, illetőleg mind az ötre figyelnie kell. Vizsgálódása eredményei részben egybeesnek amazokéval, illetőleg tartalmazzák azokéit, de mindig túl is mutatnak a nyelvtudomány és történettudomány megállapításain. A mai *Vasmegyer* helynév pl. a névtani képzettséggel nem rendelkező nyelvész számára a következőket mondja: tulajdonnév, magyar név, többszörösen összetett szó, első eleme az uráli eredetű (vö. MSzFE. III, 676—7) *vas* közszóból való, második része ugor, illetőleg finnugor elemekből keletkezett elhomályosult összetétel (i.m. II, 416—7), minőségjelzős vagy birtokos jelzős összetétel, helyhatározói ragozása nem ingadozik stb. A névtanban járatlan történész Vasmegyer helység múltját kutatva szólhat a település felbukkanásáról, lakosságáról, fejlődéséről — ha tájékoztatják őt a forrásai, a település osztódásáról, birtokosairól (egyikük nevét őrizte meg az előtag) stb. A nyelvészettel együtt kimondhatja még, hogy az utótag egybeesik a konsztantinoszi egyik törzsnévvél. — A névtanos mind a nyelvtudomány, mind a történettudomány eredményeiből átveszi a számára fontos megállapításokat, ugyanakkor sajátos vizsgálatokat is el kell végeznie. Számára is elengedhetetlenül fontos a nyelvi alap megállapítása (magyar nyelvű név), de neki nem etimológiát, hanem névmagyarozatot kell adnia, ezért az elnevezési alap felderítésére irányítja figyelmét (a megyer törzsbeliek egykori lakóhelye). A történésztől tudja, hogy helységről van szó; az eddigi ismeretei összevetéséből pedig további megállapítást tehet: 1. a törzsi helynév csak lakott helyet jelölhet (erdőt, mocsarat stb. nem), 2. a környékbeli településekben csak más törzsbeliek élhettek, megyeriek nem (a névnek ugyanis másképp nem lenne azonosító-elkülönítő ereje). A név sorsát követve meg tudja magyarázni az előtag keletkezését azzal, hogy ez a név és az objektum viszonyában bekövetkezett változás eredménye. És még folytathatnám a tennivalók felsorolását. Összegezésül azt állapíthatjuk meg, hogy a nyelvészet, a történet-

tudomány és a többi tudományok a névadási szituáció tényezőit és mindenekelőtt a nevet kívülről és távolról, a névtudomány pedig belülről és közelről vizsgálja.

A névtudomány módszeres eljárásai is részben egybeesnek más tudományágak eljárásaival, részben azoktól kölcsönöztek, nagy számban vannak azonban sajátos módszerei is, pl. tipológia, a típusváltások és változástípusok tana, a strukturális elemzés (amely nem azonos a szerkezetanalízissel), a névmagyarázat (amely nem feltétlenül azonos az etimológiával) stb. Legvégül pedig a névtudomány kategória-rendszere sajátos intern rendszer, amelyben csak elenyésző számban vannak olyanok, amelyek egybeesnek más tudományágak kategóriáival.

Ezek alapján tehát nem lehet elvitatni a névtantól az önálló tudományág rangját. Más kérdés azonban az, hogy mint önálló diszciplína melyik nagyobb tudománycsoport körébe tartozik. És itt kell visszatérnünk BENKŐ LORÁND idézett véleményéhez, s a benne foglalt érvelést elfogadva, a hely kijelölését azonban némiképp pontosítva kimondani, hogy a névtudomány a nyelvészeti tudományok egyike. Sajátos különállást biztosítanak azonban számára kategóriái, módszerei, az egyéb tudományágakhoz fűződő kapcsolatai, valamint az a szemléletbeli eltérés, amely a névvizsgálatban mutatkozik meg: a többi nyelvészeti tudomány (leíró nyelvtan, nyelvtörténet, nyelvhelyesség stb.) statikusan, a névtudomány dinamikusan elemzi a földrajzi nevet.

A XX. század magyar helynévkutatásában — az elvi elhatárolást megelőzően és azóta — nagyszámú kutató vállalkozik a névélettani helyzet komplex elemzésére, s így ők a mi szemünkben névtanósok, mindegy, hogy magukat nyelvészeknek, történészeknek, földrajzkutatóknak vagy néprajzosoknak nevezik-e.

4. A helynévkutatás legutóbbi periódusát — éppen úgy, mint a korábbiakat is — ellentmondásos kettősségek jellemzik. A világszínvonalat elérő alkotások mellett panoptikumba illő dilettáns munkák is nyomdafestéket kaptak; a többségükben komplex képzettségű és szemléletű kutatókon kívül szóhoz jutottak rendkívül hiányos felkészültségű szerzők is; olvashattunk a helynevek mondanivalóival élő és visszaélő dolgozatokat; államunk óriási költségeket fordított a névtanosi tudósképzésre (az utóbbi 15 év alatt négy névtanosi aspiráns volt, hat kandidátusi és egy doktori értekezést védtek meg), a létrejött szellemi kapacitás hasznosítására azonban kísérlet sem történt; a szomszédos államokban bennünket is érintő dolgozatok jelentek meg, mi azonban sorozatosan nem vettük föl az odadobott kesztyűt; a névtan szervezetére vonatkozólag biztató kezdeményezések indultak el, mi azonban hagytuk, hogy ezek agonizáljanak vagy csendesesen kimúljanak; a szervezetlenség, irányítatlanság következtében aránytalanságok jöttek létre a helynévkutatás részterületei között.

Ha elkészül az elmúlt korszak helynévtanának tudománytörténeti elemzése, abban minden bizonnyal e szakaszra vonatkozólag is ott lesz a megállapítás, hogy tudományágunk legszebb eredményei az etimológiai, helynévfejtő munkásságból származnak. Biztosan nem túlzok, ha megállapítom, hogy a magyar névkutatás eddigi legnagyobb vállalkozása és legmagasabb színvonalú alkotása KISS LAJOS Földrajzi nevek etimológiai szótára (Bp., 1978.) című könyvében testesül meg. Igazolja a minősítést mindenekelőtt a közönség, amely a könyvhét megnyitása után órák alatt elkapkodta a művet, annyira, hogy a szakemberek számára, akiknek a könyv munkaeszköz lenne, nem is mindig

jutott. Igazolják azonban a névtan kiemelkedő szakembereitől származó, eddig megjelent recenziók is (HAJDÚ MIHÁLY: NyK. LXXXI, 437—9; LÖRINCZE LAJOS: Nyr. CIII, 13—9; KÁLMÁN BÉLA: MNy. LXXV, 297—305). A bírálatok ugyan szóvá tesznek néhány kifogást, sokszor pedig egy-egy névre más megoldást ajánlanak, s ezek számát további példákkal magam is meg tudnám toldani, de azt hiszem, éppen ezzel becsüljük meg a legjobban tudományágunkat, mert az abszolút értéket és igazságot megközelítő eredmények csak a vélemények és szempontok ütköztetéséből eredhetnek. És éppen ezzel tiszteljük meg a legjobban a szerzőt és művét, mert azt bizonyítjuk, hogy megfogadtuk az 1969-ben elhangzott tanácsát: „valójában minden etimológia tovább finomítható, csiszolható. Egyetlen etimológiai szótár vagy névtár cikkeit sem fogadhatjuk szentírásként. Ne azt olvassuk ki belőlük, hogy valamely szót vagy nevet így vagy úgy kell etimologizálnunk, hanem azt, hogy így vagy úgy lehet.” (vö. KISS LAJOS: NytudÉrt. 70. sz. 20.) A FNESz. misszióját majd akkor látjuk igazán, ha mind jobban tapasztaljuk közvéleményünk névkultúrájának gyarapodásában vitt szerepét (amelynek már itt is több jelét tapasztaltuk), továbbá ha elvégezzük a benne rejlő rengeteg információ több szempontból való feldolgozását. Hadd említsek itt meg egy szerény kezdeményezést! Egy hallgatóm (Niczki Mária) 1979-ben „A Magyar Népköztársaság 1973. évi helységnév-tárának szövegmutató szótára” címmel írt szakdolgozatot. Mivel a vizsgálatot számítógép segítségével végezte, az a tergo rendezésen kívül másféle információkra is kíváncsiak voltunk, s ezek között a legérdekesebb volt helyneveink eredete a FNESz. alapján. Sajnos a kódolás minden fázisában nem lehettem jelen, így a számítógép néhány esetben rámutatott a hallgatónő névtani tudásának gyarlóságára, de azt is megmutatta, hogy helységnév-tipológiánk tüzetes kidolgozásában még számos teendőnk van. A szűrőpróbaszerű ellenőrzések azonban feljogosítanak bennünket arra, hogy nagyjából reálisaknak fogadjuk el a kimutatott adatokat és a közöttük levő arányokat. A 3185 helységnévből 1028 puszta személynévből alakult, azaz helységneveinknek csaknem egyharmada e névtípusba tartozik. Az egykori nagy megterheltséghez képest erőteljesen lecsökkent a határnévből való (244), a személynév + a településre utaló köznévből (-falva, -háza stb.: 134), a törzsnévből (50) és a -i képzővel alakult helyneveink száma (126). Jelentékeny az ismeretlen és bizonytalan eredetű nevek mennyisége (319), és föl kellett vennünk a tisztázatlan származásúak kategóriáját is: azaz ezekről tudjuk, hogy melyik nyelvből valók, az előzmények azonban nem világosak (összesen 38 név tartozik ide). Az idegen eredetű helységnevek csoportjában a szláv nyelvekből valók fordulnak elő tömegesen (288), ezek alkotják a teljes helységnévállomány mintegy 9⁰/₀-át. Megvizsgáltuk továbbá a nevek megkülönböztető elemét, az előtagokat is. A helységnevek több mint fele (1688) egyszeri előfordulását alapnév. A megkülönböztetők leggyakoribb jelentéstani csoportjai a következők: víznév (231), tájnév (209), méretre utal (195), megyenév (98), községnév (84), elhelyezkedésre utal (63), tulajdonosra utal (48), nemzetiségre utal (46), kiváltságra utal (39), egyéb névszó (36), korra utal (26), személynév (22), elnéptelenedésre mutat (21) stb.

(A FNESz előzményeihez ld. KISS LAJOS, A Földrajzi Nevek Etimológiai Szótárának tervezete: Nyr. XCIV, 334—44; Uő., Mutatvány a Földrajzi Nevek Etimológiai Szótárából: Nyr. XCVII, 81—90.)

A honismereti mozgalom igényeinek kielégítésére, a helytörténeti kutatások támogatására és iskolai célokra készült a Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára (Nyíregyháza, 1972), amelyet történész-régész kollé-

gámmal, NÉMETH PÉTERrel írtunk. Könyvünket a történész és névtanos közösség jó szívvel fogadta (a hazai ismertetések közül l. KÁZMÉR MIKLÓS: MNy. LXX, 119—21; SEBESTYÉN ÁRPÁD: MNy. XIX, 135—9), a több mint 1000 helynév és névváltozat magyarázatának a megyei kutatásban és az iskolai oktatásban azonban még alig tapasztaljuk jeleit.

A helységnévi homonimák és az egyes nevek magyarázatával foglalkozók köre a vizsgált periódusban kitágult. KRISTÓ GYULA az *üzbég* és *tolvaj* közszavakból való földrajzi neveket gyűjtötte össze. Ezek többnyire az ország peremvidékein helyezkednek el, s tulajdonképpen a XI. századi kóborlással és tolvajlással kapcsolatosak (MNy. LXXI, 62—6). Ugyanő egy másik, igen szép érvelésű dolgozatában a *Szentkirály* helységneveket fogta vallatóra (MNy. LXXIV, 475—80): széles körű gyűjtés alapján 52 helynévi adatot talált, s megállapította, hogy a Szent Istvánra utaló helynevek a XII—XIII. század fordulója után jöttek létre. JUHÁSZ DEZSŐ a *Körü*-féle helyneveket elemezte, s a FNEsz.-ben is említett korábbi magyarázatokkal szemben azt próbálta igazolni, hogy azok egy *ker-* tö igenévi származékai és a *kerülő* szinonimái. Vita folyt a *Savaria* névről (vö. BENDEFY LÁSZLÓ: VasiSze. XXXI, 419—29; TÓTH ISTVÁN: uo. 598—607; PALKÓ ISTVÁN: MNy. LXXII, 97—100), a rábaközi *Csorna* magyarázatáról (VAS JÓZSEF: MNy. LXVII, 347—53 és LXX, 211—2; MOÓR ELEMÉR: MNy. LXIX, 351—2), *Félegyház* és *Derekegyház* helynevekről (MEZŐ ANDRÁS: NÉ. 1. sz. 14—20; KÓNYI SÁNDOR: Nyr. CIII, 473—7; folytatása következik), a *Tarlós*-okról és *Szölös*-ökről (REUTER CAMILLO: MNy. LXXIV, 56—66). Számos alkalommal jelentkezett egyes helynevek magyarázatával REUTER CAMILLO (Nyakvágó. Nyr. XCV, 361—2; Vajsok-tanya. Uo. 482; Turbék. Nyr. XCVI, 477—81; Biberás. Nyr. XCVII, 354—5 és XCIX, 480—2; Tobaj. Nyr. XCVIII, 94—8; Surjánfalva ~ Sürgyafalu ~ Şurdeşti. Nyr. CIV, 110—1; Helynévmagyarázatok. MNy. LXVIII, 217—22; Cserke. MNy. LXIX, 222—4; Ostormány (Ostorményes) és Esztramos. MNy. LXX, 87—9; Az *Írott-kő* nevéhez. MNy. LXX, 464—5; Somodi. MNy. LXXVI, 79—81), KÁLMÁN BÉLA (Bicske, Előszállás. MNy. LXIX, 478—9; Kabosd, Lomb, Sismánd. MNy. LXX, 205—6; Aliga, Somosma. MNy. LXXII, 215—6; Vasztély. Uo. 335), POSGAY ILDIKÓ (Kékes, Herkulesfürdő—Mehádia. MNy. LXVIII, 458—60; Írott-kő. MNy. LXIX, 217—9; Dobogó-kő. MNy. LXX, 463—4; Trianon. MNy. LXXI, 338—9), KISS LAJOS (Naszály és Nagy-szál. Nyr. CI, 102—4; Lok. Nyr. CIII, 366; Székelyföldi víz- és helységnevek. Uo. 468—72), TÓTH ENDRE (Kőszeg—Güns. MNy. LXX, 469—73; Eötteven seu via antiqua Romaronum. MNy. LXXIII, 194—201) és SÜTŐ JÓZSEF (Rekettye. Nyr. XCVI, 96—7; Bogárzó. Uo. 97—8). KOROMPAY KLÁRA az *Olivant* (MNy. LXVII, 187—94) és az *Elefánt* (MNy. LXVIII, 174—9) személynevekből származó helyneveket vizsgálta nagy körültekintéssel (vö. még UÓ.: Középkori neveink és a Roland-ének. Bp. 1978. NytudÉrt. 96.sz.).

A névfejtések között nem kis számban vannak olyanok, amelyek ötletnél többnek aligha nevezhetők. Az erre a területre kiránduló SINOR DÉNES például *Pusztaszer* nevéről azt tartja, hogy az utótag a török *yer* 'föld, hely' átvétele, őseink tehát nem ott szedték rendbe dolgaikat, hiszen a név jelentése csak ennyi: Pusztahely vagy Pusztaföld. Most már csak arra lennénk kíváncsiak, hogy miért hiányoznak a hely korai említéseiből a *Pusztá*-előtagú adatok. — Etimológiai megjegyzések, meggondolatlan odavetések még számos írásban, rangos folyóiratainkban is előfordulnak. Idézem LÉVAI BÉLA egy mondatát (MNy. LXXII, 477): „A (Debrecen környéki) pusztai helynevek közül *Torna* (*trnava* 'kőkenyes'), *Pallag* (*prelog* 'vetés alá nem vett terület') bizonyosan, s

talán Zelemér, Debrecen és Macs (a középkorban: *Mochii*, *Moch* 'nedves, mo-
csaras hely') is szláv eredetűek." Az igazság az, hogy még véletlenül sincs a
felsoroltak között szláv név. A *Torná*-hoz a szerző figyelmébe ajánljuk, hogy
egy 1282-beli oklevél szerint korábban *Torna* ispán volt a helység tulajdonosa
(vö. GYÖRFFY I, 605), a *Pallag*-hoz, hogy ennek alapja a szláv eredetű ma-
gyar *parlag* jövevényt, a *Debrecen*-hez NÉMETH GYULA tanulmányát (Kle-
belsberg-Eml. 139—41), továbbá a *Zelemér* és *Macs* Árpád-kori személyneveket.
Így aztán a *Tócó* partján (Lévai szerint természetesen ebből: *Tót-aszó*) hiába
keresünk szlávokat. A pálmát azonban feltétlenül PÜSPÖKI NAGY PÉTER
helynévmagyarozó munkássága érdemli. Ő sorozatban gyártja a legképtelenebb
névfejtéseket, közülük — csak szemléltetésül — kettőt említek meg: a Pozsony
megyei *Somorja* neve szerint egy feltételezett *Som* és *alja* dűlőnévből való, a
barcsi *Zseliz* pedig eredetileg *siles*, azaz sülös, sündisznós hely volt. A nyelvtu-
domány ma már megengedheti magának, hogy elnézően mosolyogjon a sumér—
magyar nyelvrokonításon vagy Szabédi László véleményén nyelvünk őstörté-
netéről, a névtudomány azonban ma még nincs abban a helyzetben, hogy hall-
gasson ezekről az etimológiákról, mert áltudományosságukkal a magyar név-
tan hitelét veszélyeztetik.

Az önelvű névtan elméleti kérdéseivel meglehetősen keveset foglalkoztunk
az elmúlt 11 év alatt, ráadásul az e körbe tartozó munkák zöme a periódus el-
ső szakaszára esik. A sort KÁZMÉR MIKLÓS kiváló műve, A „*falú*” a ma-
gyar helynevekben — XIII—XIX. század (Bp. 1970.) nyitotta meg, amely min-
tája lehet egy névtípus tüzetes és komplex elemzésének. KÁZMÉR az ún. való-
di településnevek egy csoportját fogta vallatóra, azokat, amelyek alapelemként
tartalmazzák a *falú* szót és változatait (*falva*, *fala*, *falud*, *falucska*, *fa*). Az ösz-
szesen 3208 helység összegyűjtött neveinek gazdag adattára módot adott a ne-
vek dinamikus vizsgálatára, az altípusok és kapcsolataik nyelvi, településtörté-
neti, kronológiai, gyakorisági, névföldrajzi mondanivalóinak kiderítésére. (A
hazai ismertetések közül l. MEZŐ ANDRÁS: Nyr. XCIV, 494—8; POSGAY
ILDIKÓ: NyK. LXXIV, 478—9.) — INCZEFI GÉZA monográfiája Makó kör-
nyékének helyneveiről (Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Bp. 1970.) a
szerző életművének betetőzése volt. Az élő és történeti földrajzi neveket e
könyvében is azzal az aprólékos figyelemmel és hittel faggatta, ahogyan azt tő-
le korábbi dolgozataiban is megszoktuk. Komplex módon elemzett: a helyne-
vek nyelvtani, névélettani és történeti tanulságait egyaránt hasznosította. Hal-
latlan mulasztásnak és igazságtalanságnak tartom, hogy a könyvről nem jelent
meg Magyarországon — legalábbis szakfolyóiratban — méltatás. Itt említjük
meg, hogy Inczeffi Géza korszakunkban is több kisebb terjedelmű dolgozattal
gazdagította névtanunkat (A metaforikus alakmeghatározás módjai határneve-
inkben. Nyr. XCV, 189—93; A leggyakrabban használt képzők szerepe a föld-
rajzi nevekben. MNy. LXVI, 312—23; Az elliptikus földrajzi nevekről. MNy.
LXVIII, 310—5; A határneveket alkotó lexémák sajátosságai. MNy. LXIX, 465—
9). E cikkekben azzal mutatott példát számunkra, hogy vizsgálataihoz felhasz-
náta az addig megjelent valamennyi nagyobb gyűjteményt. — Egy ideig feltű-
nő érdeklődést mutatott a helynévadás elmélete és a földrajzi nevek vizsgálata
iránt BALOGH LÁSZLÓ; A földrajzi nevek struktúrája (NyK. LXXII, 95—
124) című terjedelmes dolgozata három további írást is szült (A földrajzi ne-
vek szerkezeti rendszere. NyK. LXXIV, 200—8; Földrajzi neveink komplex
vizsgálatáról. Uo. 407—18; A szituáció szerepe tulajdonneveink alakulásában.
Nyr. XCV, 158—61). Balogh javaslata a helynevek szerkezetének szinkrón

elemzésére kiválóan megvalósítható volna, a baj akkor kezdődik, amikor a strukturális vizsgálattal a névtörténeti kutatást is helyettesíteni akarja. A névismeret problémái felől közelít egy helység névanyagához TÓTH LÁSZLÓ (Adatok a felszabadulás után keletkezett földrajzi nevek vizsgálatához. Nyr. XCVI, 468—9; Földrajzi neveink 1945 után. MNy. LXXII, 348—51; A nyírségi Székely község földrajzinév-ismerete. Nyr. XCVIII, 13—25; Az általános iskolai tanulók földrajzinév-kultúrájáról. Uo. 473—5), KUCZY KÁROLY pedig az ember és a táj kapcsolatát vizsgálta Kalocsa környékének földrajzi neveiben (MNy. LXXV, 455—64). — Természetesen a helynévkutatásnak is nagy nyeresége J. SOLTÉSZ KATALIN általános névtani műve, A tulajdonnév funkciója és jelentése (Bp. 1979.), és címével is ingerel bennünket egy szerzői hármas kérdésfelvetése: Van-e a magyarban tulajdonnév? (BARABÁS ANDRÁS—KÁLMÁN C. GYÖRGY—NÁDASDY ÁDÁM: NyK. LXXIX, 135—55). A válasz: van.

A hivatalos névadás köréből az utcanévek foglalkoztatták a legtöbb kutatót. A dolgozatok sorát a mesterséges nevek motivációjáról szóló tanulmány nyitotta meg (MEZŐ ANDRÁS: MNyj. XVI, 55—69), majd PÉTER LÁSZLÓ szentelt terjedelmes könyvet Szeged utcanéveinek (Szeged, 1974; ismertette HAJDÚ MIHÁLY: MNy. LXXI, 491—2; KISS LAJOS: Nyr. IC, 87—9; KÁLMÁN BÉLA: MNyj. 156—60). Ezt követte HAJDÚ MIHÁLYnak a centenáriumát ülő főváros köszöntésére írt műve (Budapest utcanéveinek névtani vizsgálata. NytudÉrt. 87. sz. Bp. 1975), amely az utcanévkutatás elméleti kérdéseinek is eddigi legjobb összefoglalása. Teljessége és problémagazdagsága becsessé teszi számunkra BENCZÉNÉ NAGY ESZTER—FÜLÖP ISTVÁN—MARKÓ IMRE LEHEL (Zalaegerszeg utcanévei. Zalaegerszeg, 1977.), FEKETE JÁNOS (Kiskunfélegyháza településfejlődése és utcanévek története. Kiskunfélegyháza, 1974.), MOLNÁR GYÖRGY (Székesfehérvár utcanéveinek névtani vizsgálata. NévtDolg. 4. sz. Bp. 1977.) és URBÁN TERÉZ (Nyíregyháza utcanévei. NévtDolg. 8. sz. Bp. 1978) gyűjteményét is. — Sajnos nem mondhatunk ugyanilyen szépeket a másik nagy terület, a hivatalos helységnevek vizsgálatáról; a hosszútávfutóénál is nagyobb az erre az ösvényre tévedő kutató magányossága. Más mondanivalója is van, de mégis idevonható REUTER CAMILLO két dolgozata (Írófalu ~ Schreibersdorf—Buglóc. MNy. LXVII, 471—2; Hétfőhely—Höll ~ Pokol — Pokolfalu. MNy. LXIX, 219—22), a továbbiakban azonban már csak a magam munkáit említhetném (Községneveink rendezése a századfordulón. MNy. LXVIII, 54—66; Szocsogó — Újszomotor. MNy. LXVII, 466—8; A magyar hivatalos községnevadás első szakasza — XVIII. sz. — 1873. MNyj. XIX, 57—79; A magyar hivatalos községnevadás. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. 1973; A hivatalos községnevadás vizsgálatához. NyTFTK. IV, 257—92).

Az országos földrajzinév-gyűjtő mozgalomról, a gyűjtés problémáiról és a megjelent adattárakról nem kívánok szólni — ez Ördög Ferenc kollégám hivatalába tartozik. Van azonban néhány olyan adatközlés, amely névtani elemzéseket is tartalmaz, így megemlítésük feltétlenül ide kívánczozik. Igen színvonalas JUHÁSZ DEZSŐ munkája (Nagykörű helynevei. NévtDolg. 1. sz. Bp. 1976), a fiatal kutató a szakirodalom fölényes birtoklásával és jó névtanos vőnállal elemzi a község valamennyi helynevét. Mintaszerű adattárat és körületekintő névélettani, nyelvtani elemzést nyújt MÉSZÁROSNÉ VARGA MÁRIA (Bazsi helynevei. NévtDolg. 6. sz. Bp. 1978) és SZABÓ JÓZSEF dolgozata (Nagykönyi község földrajzi nevei. Népr. és Nytud. XVII—XVIII, 197—219). Az élőnyelvi és a történeti gyűjtést ötvözte össze könyvében KECSKÉS GYULA

(Püspökladány újkori története helyneveiben. Püspökladány, 1974. — Ism. É. KISS SÁNDOR: Nyr. C, 347—50), témaválasztása érdekességével tűnik ki R. NAGY VERA Helynévvizsgálat négy budai barlangban (NévtDolg. 6. sz. Bp. 1977.) c. füzeté. Megemlítendő még MÁTÉ JÓZSEF (Heves község földrajzi neveiről. MNyj. XVII, 119—26) és GUTTMANN MIKLÓS (Nárai földrajzi nevei. VasiSzle. XXXI, 410—8) földrajzi neves közleménye.

Helynévkutatásunk legtöbbet ígérő mozgalma a helynevek történeti forrásként való hasznosítása és ezzel kapcsolatban földrajzi neveink történeti tipológiája körül bontakozott ki. A történettudomány belső problémája az, hogy megállapítsa a helynevek forrásértékének határait (de elvitatja ezt tőle SOLYMOSI LÁSZLÓ: MNy. LXVIII, 179—90; amihez olvasni kell GYÖRFFY GYÖRGY kritikáját: TörtSzle. XV, 310—19), de névtudományi síkra terelte a vitát KRISTÓ GYULA, amikor egy előtanulmánynak számító terjedelmes és hasznos adatösszeállítás (KRISTÓ GYULA—MAKK FERENC—SZEGFÜ LÁSZLÓ, Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez. I. Szeged, 1973; II. Szeged, 1974) után az úgynevezett Kniezsa—Bárczi-féle helynévtipológia és -kronológia felülvizsgálatára vállalkozott. Azt kell azonban mondanom, hogy a magyar névtudomány mindmáig nem rendelkezik rendszeres történeti tipológiával. KNIEZSA ISTVÁN összeállítása megalkotásakor csak Kelet-Magyarország 1400 előtti, általa feltárt helynévadataira lehetett tekintettel (vö. Magyarok és románok. I, 111—313), BÁRCZI GÉZA pedig az egyetemi oktatás számára összegezte az eredményeket (A magyar szókincs eredete. Bp. 1958.² 151—62), ezért rendszerezésük szükségképpen elnagyolt. Ugyanakkor jogos vádak is támaszthatók tipológiájuk ellen, pl. a típusok időhatárainak megvonása túlságosan merev, a helyneveknek csak keletkezésére van tekintettel, változásaira nem, különböző nyelvi és névtani mondanivalójú névcsoportokat von össze (pl. a patrocíniumi és a *Fejéregyház* típusú neveket). Azt hiszem azonban, hogy Kristó Gyula rokonismeres bátorságát inkább tipológiánkért, mint ellene valónak kell tartanunk. Érvelése nyomán minden bizonynyal nagyobb óvatossággal és körültekintéssel fogunk eljárni, ha a pusztá névalakból az objektumra akarunk időrendi vagy történeti következtetést levonni. Ugyanakkor azonban módszertanilag hibás eljárásnak tartom, ha az előbb említett kronológiai merevséget úgy oldjuk fel, hogy — még ha nagy számban is — példákat sorolunk fel a rendszerbe nem illő esetekről (pl. pusztá személynévi helynevek ismert névadóval a XIII. század közepe után), ahelyett, hogy a névdivat fő sodrását állapítanánk meg, tehát törvények helyett tendenciákat operálnánk. Csak sajnálatos, hogy a sokat ígérő vita már személyeskedésbe kezd átcsapni. (Vö. MAKKAI LÁSZLÓ: Nyr. CIII, 97—106; Kristó Gyula: Nyr. CIV, 250—6. — Elismerő vélemény Kristó munkáiról: KÁLMÁN BÉLA: MNyj. XX, 150—2, XXII, 153—4; SZABÓ JÓZSEF: Népr. és Nytud. XIX—XX, 394—6.)

A történész Kristó Gyulát nyilvánvalóan az ingerelte névtani tanulmányok írására, hogy a történettudomány egyéb forrásokkal meg nem világított korszakaira az utóbbi években többen elsősorban a helynevek segítségével próbálták fényt deríteni. HECKENAST GUSZTÁV Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpád-korban (Bp. 1970.) című könyvében a szolgálatra valló helynevek teljességre törekvő feltáráásával és csoportosulásaikkal indokolja a rendszer egész működését. Nyilvánvaló azonban, hogy szolgálonépek más nevű falvakban is lakhattak, sőt „mesterségük címeréről” is elnevezhették helységüket (pl. Madár, Ártánd, Lánc), a kérdés végleges megoldását tehát csak valamennyi ide vonható adat feldolgozásától várhatjuk. Heckenastot kiegészítette,

szemléleti körét kitágította, sőt állításai egy részét vitatta GYÖRFFY GYÖRGY (Az Árpád-kori szolgálónépek kérdéséhez: TörtSzle. XV, 261—319). Az ő eredményei — egy másik írása tanulságaival együtt (vö. A honfoglaló magyarok települési rendjéről. ArchÉrt. XCVII, 191—238) — bennefoglaltaknak első királyunkról szóló nagy művében (István király és műve. Bp. 1977), amely megjelenése óta az egyik legkedvesebb olvasmányom, és szeretném, ha minden mondata igaz lenne.

Az áttekintés teljessége megköveteli, hogy noha 1976-ban Székesfehérváron már foglalkoztam Balogh Lászlónak a történeti helynévtipológiát is érintő tanulmányával (A földrajzi nevek struktúrája. NyK. LXXII, 95—124), most ismét sort kerítsek erre, mivel akkori előadásom nem jelent meg. Ördög Ferenc figyelemztetett, hogy Balogh nézetét ugyanazokkal az érvekkel és hasonló logikával utasította el már korábban KÁZMÉR MIKLÓS (A magyar szórványok névtani hitelességéhez. Zalai Tükör 1975. 179—85). BALOGH LÁSZLÓ az elsődleges-másodlagos, illetőleg másodlagos-harmadlagos keletkezésű földrajzi neveink között megfigyelhető összefüggések érvényét kiterjeszti a történeti helynévtípusokra is, s mivel azok közül néhány nem engedelmeskedik spekulatív rendszerének — elsősorban a pusztá személynévi helynevek, de egy lábjegyzete szerint a törzs-, nép-, foglalkozás- és védőszentnéviek is; itt hivatkozik lektorra, PAPP LÁSZLÓ egyetértő véleményére — kétségbe vonja egykori létüket. BALOGH elgondolása ugyanis az, hogy az elsődleges földrajzi nevek két szerkezeti egységből állanak: van bennük egy, a valóságos földrajzi fogalmat kifejező elem (amelyet *b á z i s n é v n e k* hív): *-tag*, *-hely*, *-laka*, *-háza* stb., amelyek önállóan is megállhatnak helynévként, és van bennük egy szerephordozó elem (amelynek a *l o k a l i z á t o r* műszót adja): *Báróu-*, *Főüthordóu-*, *Symok-*, *Po-sa-*, *Fácános-* stb., amelyek magukban, bázisnév nélkül nem keletkezhettek, hanem ha ma mégis ezt a formát mutatják, akkor ezeknek csak *l o k a l i z á t o r* + *b á z i s n é v* előzményük lehet (i. m. 108). De az előbb felsorolt helynévtípusok ellentmondanak ennek az elméletnek, ezért igazolni próbálja, hogy a *Bene*, *Buda* stb. helynevek egy *Budaháza-*, *Benefalva*-féle előzményre mennek vissza (i. m. 115). Érvei közül kettőt könnyedén elháríthatunk, mert azok csak látszólagos érvek. Az egyik, hogy a pusztá személynévi helynevek kivételessége — a magyaron kívül csak a törökségben van meg — gyanússá is teszi a típust, azt sejteti, hogy a szerző szerint a helynévadást valamiféle, minden népre kiterjedő pánkronikus törvények szabályozzák, a sajátosságok pedig eleve gyanúsak. Jól tudjuk azonban, hogy erről szó sincs. Bármelyik nép névadási szokásait vizsgáljuk, mindegyiknél találunk olyan típusokat, amelyeknek párhuzamai más népek körében nincsenek meg. — A másik érv szerint, mivel a pusztá személynévi helyneveink „főképpen az Árpádok korából származnak, tehát abból az időből, mikor a magyarság már félig-meddig letelepült nép volt”, magyarázatukra a nomád és félnomád népek gyakorlatából vett analógia nem teljes értékű (i. m. 116). Csakhogy ha nem tudunk magyarázni egy jelenséget, az attól még létezhet. Ettől eltekintve azonban a kora Árpád-kori társadalmi viszonyainkkal ismerős szakember számára akár a MOÓR ELEMÉRTŐL (West. 216) fölvetett nomád párhuzam, akár a KERTÉSZ MANÓ-féle (Nyr. LXVIII, 33) lélektani magyarázat tökéletesen kielégítő. — De nem okoz túlságosan nagy nehézséget BALOGH LÁSZLÓ harmadik érvének elhárítása sem. Idézem is ezt: „A pusztá személynévből álló földrajzi nevek eredetiségét bizonyító kutatók idegen nyelvű szövegek magyar szórványaiból vették igazoló adataikat, s ezért fölvetődik a névforma hitelességének kérdése” (i. h.). Ennek

nyomán a korai történeti adatokban előforduló *terra*, *possessio*, *villa*, *castrum* stb. megjelöléseket a magyar név megfelelő részeinek fordításaiként értékeli, és oklevelezési gyakorlatunk kezdetlegességével magyarázza (i. m. 116—7); 1177: *t. eccl-e de Hodust* ~ 1293: *t. Hudusmonostura* (GYÖRFFY I, 178), 1333—35: *v. Buken* ~ *Bukenfolua* (i. m. 850), 1325: *castrum Solyumku* ~ 1913: *Sólyomkővár* (i. m. 662) stb. Az pedig, hogy a XIII. századtól miért kezdenek tömegesen feltűnni a *-laka*, *-háza*, *-telke*, *-földe*, *-falva* stb. végű helynevek, BALOGH szerint a magyar írásbeliség fejlődésének és a helynevek jogbiztosító funkciója felismerésének a következménye. Kétségtelen tény, hogy magyar földrajzi neveket vagy névrészeket olykor latinra fordítottak okleveleinkben, ez azonban a magyar oklevelezési gyakorlatban roppant szórványos eljárás volt. BALOGH LÁSZLÓ véleményét vallva nem tudnám pl. megérteni, hogy a tihanyi apátság 1055-ből való alapítólevelében miért nem fordították le ezt a mondatrövidítést: *feheruuaru rea meneh hodu utu rea* (BÁRCZI, TA. 40—1). BALOGH tévedése abban van, hogy az adatok tömegében a *possessio*, *terra*, *villa*, *predium* stb. megjelölés nem a névre vonatkozik, nem annak a része, hanem a földrajzi objektumot jellemzi, azaz értelmezi (vö. BALÁZS JÁNOS: ÁNyT. I, 45). Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy ugyanezek az értelmezők ugyanolyan következetességgel megvannak a *-laka*, *-háza*, *-falva* stb. utótagú nevek előtt is, pl. 1272/419: *t. v. Symonlaka* (GYÖRFFY I, 140), 1317: *v. Vyfolu seu Nemutfolu* (uo. 151). 1117/405: *v. Chemperlaka* (uo. 174), 1323/332: *p. Phyluplaka* (uo. 1766) — és az adatok tetszőleges számban szaporíthatók. Perdöntő továbbá, hogy a személynév + *de* prepozíció + helynév szerkezetű adatokból egyöntetűen hiányoznak ezek az értelmezők mind a puszta személynévi, mind pedig a köznévvvel összetett formájú helységnevek elől, pl. 1308: *Pet(rus) f(i)lius Pauli de Paulus* (uo. 229), é. n. 1267/268: *Corladus de Archay* (= Arka) (uo. 63), 1294/358: *Thom(as) f(i)lius Ben(edict)i de heym* (uo. 91) stb., illetőleg 1333—34: *Ben(edictus) de Gerlochfalua*, *Gerolthaza* (uo. 177), 1333—5: *Mart(inus) de Machalaka*, 1333—34: *Allexius de Mekylaka*, *Elek de Mykalaka* (uo. 181), 1333—4: *Sym(eon) de Paululuse* (uo. 182) stb. A legnyilvánvalóbb bizonyíték természetesen az, hogy az Árpád-korban puszta személyneves formát mutató helységnevek ma is ilyenek, az egykori *-laka*, *-háza*, *-falva* stb. utótagúak ma is ugyanilyen szerkezetűek, és az adatok tengerében elenyésző a típusváltozások esetek száma. (A „falu”-val kapcsolatban l. erre KÁZMÉR i. m. 97—104). BALOGH LÁSZLÓ egyetlen érve sem elegendő tehát ahhoz, hogy a puszta személynévi és az egyéb „lokalizátor” alakú középkori helyneveink létét kétségbe vonjuk.

Az alkalmazott névtanban hivatalosan nyugvópontra jutott, de a névtani kutatók körében nem, a földrajzi nevek helyesírásának kérdése. A vitát tulajdonképpen F(ERENCZI) G(ÉZA)-nak egy rövid írása (Nyr. XCVII, 500—1) indította el Debrecen utcanevei kapcsán, amelyben helytörténeti ismeretekhez kötötte a választható írásmódot. SEBESTYÉN ÁRPÁD (MNyj. XVII, 159—72) szenvedélyesen utasította el ezt a szempontot, és csatlakozott hozzá VÉGH JÓZSEF is (MNy. LXXI, 340—9). A FÖNMÍSz. ajánlásait azonban megvédte FÁBIÁN PÁL (MNy. LXXII, 223—4), FÖLDI ERVIN és IFJ. HÖNYI EDE (uo. 224—8), s az MTA Helyesírási Bizottsága elé az utóbbiak véleménye került IFJ. HÖNYI EDE szövegezésében (MNy. LXV, 223—32).

5. A helynévkutatás vizsgálati területeinek futólagos áttekintéséből is nyilvánvaló, hogy melyek ma a magyar helynévtan sarkalatos problémái, amelyek

megoldása vagy megoldatlanul maradása meghatározza a tudományág jövőjét. Úgy látom, hogy ezek két kérdés körül csúcsosodnak ki. Az egyik az utánpótlás dolga, azaz a névtanos szakemberek speciális képzése, a másik pedig a névtani tudományos élet szervezése.

Az akadémia Magyar Nyelvi Bizottságának 1977. március 1-i ülésén előterjesztettem javaslatainkat a névtanosok komplex képzésére. Nyilvánvaló, hogy ez a tudományág interdiszciplináris és multidiszciplináris jellege következtében csak olyan tematika alapján történhet, amely a sajátos névtani ismeretekén túl az érintkező tudományágaknak csak egyes részletkérdéseit tartalmazza. A sokoldalú tájékozódás eredményeképp úgy gondoljuk, hogy az egyetemi és főiskolai szakkollégiumi képzés formájában, a névélettani helyzet tényezőire koncentrálván a következő stúdiumokat kellene oktatni: Bevezetés a névtudomány forrásaiba; Nyelvtudomány: nyelvtörténet (különösen: hangtörténet, történeti alaktan, történeti jelentés, szóképzéstörténet), dialektológia, bevezetés az összehasonlító nyelvészetbe, szóképzéstörténet; Történettudomány: társadalomtörténeti, helytörténeti, gazdaságtörténeti alapismeretek; Régészet (különösen a honfoglalás kora és az Árpád-kor); Földrajzi alapismeretek (természeti földrajzból és térképtanból); Pszichológiai alapfogalmak; végül latin, orosz és német (vagy egyéb) nyelvismeret. Hogy azonban ehhez még az egyéb feltételek megléte esetén is hozzáfoghassunk, szükség lenne névtani segédkönyvekre is. Tudomásom szerint Magyarországon a névtan az egyetlen tudományág, amely nem rendelkezik az eredményeket összefoglaló és módszertani útmutatást nyújtó segédletekkel.

A névtani tudományos élet szervezésében a második konferencia után biztató előrelépések történtek. Az akadémia létrehozta a névtani munkabizottságot, amely három évig kiválóan működött, s egyebek között a következő problémákat is megtárgyalta: a földrajzi nevek helyesírása, a névtudomány műszavainak egységesítése, a névtani bibliográfia, lexikon terve stb. A bizottsági rendszer átszervezése során azonban ezt a — Kálmán Béla minősítése szerint — egyetlen jól működő munkabizottságot is megszüntették. A Magyar Nyelvi Bizottság 1976-tól — noha négy év alatt kétszer is fölvette programjába a névtan gondját — nem tudta pótolni a munkabizottságot, a helyzet befolyásolásához nem is volt meg a szükséges kompetenciája. A Magyar Nyelvtudományi Társaság névtani szakosztálya kezdetben igen dinamikus működött, ma már azonban csak elvétve olvashatunk névtani előadásról a társaság hírei között.

Második alkalommal Hajdú Mihály szólt a Magyar Nyelvi Bizottságban a névtan gondjáról. Befejezésül az ő előadásából idézek: „Tudományágunknak elsősorban olyan báziskutatóhely megteremtésére lenne szüksége, amely alkalmas a legkiválóbb kutatók összefogására, a tudomány szervezésére, irányítására és eredményes kutatások végzésére, valamint a következő kutatónemzedék nevelésére. Ennek lehetne főadata a Történeti Személynévsztár, a Magyar Családnévsztár, a Magyar Névtani Bibliográfia, a Névtani Lexikon és még többek között a Névtani Értesítő, a különböző sorozatok elkészítési feltételeinek megteremtése, illetőleg a különböző helyeken folyó kutatások összehangolása is. Ehhez megfelelő tudományos és adminisztratív segédszemélyzet kell, mert anélkül minden kutató a maga lelkiismerete által sarkallva, más munkáktól vagy az egészsége regenerálódásához szükséges pihenésétől lopja el az időt a névtan számára, ami sem a munkának, sem a munka végzőinek nem válik hasznára.”

6. Előadásomban szándékosan nem szóltam arról a hallatlan erőfeszítéssel létrejött névtani fórumról, amely a Névtani Értesítő címet viseli, és amelynek immár a 3. száma jelent meg. Szerkesztőtársammal együtt ugyanis azt hisszük, hogy az már nem a múlt, hanem a jövő.

MEZŐ ANDRÁS